
Jaume Brossa: algunes dades noves*

per Joan Lluís Marfany

Ja fa uns quants anys vaig publicar una selecció d'articles de Jaume Brossa.¹ El pròleg que vaig posar-hi contenia algun error i moltes llacunes. Tot el que em proposo en aquest treball d'ara és de corregir els uns i omplir les altres, gràcies a algunes fonts, relativament poc conegudes, que aleshores no vaig poder utilitzar, sobretot les cartes de Brossa a Unamuno, conservades a la universitat de Salamanca.²

El primer error que cal desfer és el de la data de naixement. L'enyorat Eduard Valentí ja va indicar,³ amb tota la raó del món, la improbabilitat de la que jo, seguint tota la biografia existent, havia acceptat, bé que amb alguna reserva. El que ni Valentí ni jo no sabíem és que el problema havia estat resolt feia temps per un erudit local: Brossa va néixer el 14 d'abril de 1868.⁴ Posteriorment, jo he

* Aquest treball hauria hagut d'aparèixer en el volum IV de la miscel·lània d'homenatge a Ramon Aramon i Serra, però l'original es va perdre pel camí i no va arribar mai a mans dels editors. En publicar-lo ara aquí vull fer-ne constar la destinació primera i afegir-me així, ni que sigui amb retard, a aquell homenatge.

1. Jaume BROSSA, *Regeneracionisme i modernisme* (Barcelona 1969). El recull va resultar molt minso per culpa de la censura, que va suprimir-ne tot un text molt llarg.

2. Més exactament, a la Casa-Museo Unamuno que dirigeix Maria Dolores Gómez-Molleda. A mi me'n va facilitar les fotocòpies, però, el senyor Joan Coromines, el qual les havia obtingudes a través del malaguanyat Rafael Pérez de la Dehesa. Vull fer constar aquí el meu agraïment.

3. Eduard VALENTÍ I FIOU, *El primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos* (Barcelona 1973) p. 221 n.

4. J. CLAPÉS I CORBERA, Prev., *Biografies d'andreuencs il·lustrats* [Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar, VIII] (Barcelona 1931), ps. 41-48, a la p. 41.

pogut confirmar la data, amb una petita discrepància: d'una carta de Brossa a Unamuno es dedueix que el primer havia nascut el 12 d'abril d'aquell any.⁵ L'altre misteri, el de la identitat del seu pare, tampoc no ho era. Valentí va acceptar el testimoniatge de Josep M. de Sucre, segons el qual el pare havia estat un mestre, molt popular, de Sant Andreu de Palomar; però al mateix temps va decidir que el seu nom era Jaume Brossa i Reixach, m'imagino que per la coincidència del nom de fonts i de la grafia Brossa, amb dues essos.⁶ Ara bé, com jo vaig indicar en un altre lloc, aquest individu no era, segons una llista de socis de l'Associació d'Excursions Catalana, mestre, sinó fabricant.⁷ Qui sí era mestre a Sant Andreu era Marian Brosa i Arnó. I, efectivament, si haguéssim conegut la monografia de mossèn Clapés, hauríem sabut que aquest era el pare del nostre Brossa.⁸

Marian Brosa i Arnó no era, de fet, un simple mestre d'escola, sinó que era propietari d'un establiment educatiu, i havia estat batlle constitucional de la vila el 1869 i fundador de la seva Casa-Asil.⁹ La família devia pertànyer, doncs, a la petita burgesia acomodada, i el fill gran, Marià, va seguir la carrera de dret.¹⁰ Però el pare va morir el 1887, i Marià poc després.¹¹ La mare va haver de llogar l'escola i la situació econòmica de la família degué empitjorar.¹² És probablement per aquesta raó que Brossa no va fer estudis superiors. El 1887 va entrar a treballar en un establiment bancari, i el 1896 n'havia esdevingut, sembla, un dels principals empleats.¹³

La seva irrupció a la vida intel·lectual barcelonina —i irrupció és el mot correcte— va tenir lloc a les darreries de 1892, quan va incorporar-se a la redacció de «L'Avenç», de la qual va esdevenir tot seguit l'element dominant. Tot això és prou sabut. Menys conegudes, en canvi, i menys clares, són les circumstàncies de la seva sortida de «L'Avenç», qüestió que va lligada a la de la mateixa desaparició de la revista. Valentí va rebutjar l'explicació de Massó i Torrents, segons el qual la causa immediata del tancament havia estat una violenta rebentada de Frederic Soler a càrrec de Brossa.¹⁴ El que Valentí no va observar, però, és que després de la crítica esmentada, ni el nom de Brossa, ni la secció «Revista General», que ell solia escriure, no tornen a aparèixer a les planes de «L'Avenç». Ara sabem, d'altra banda, que Brossa se separà efectivament de la revista («me secesioné», diu ell) per discrepàncies de fons amb Massó i Casas.¹⁵ És ben probable, doncs, que l'incident Soler existís i que provoqués el plantejament obert de diferències de criteri més importants entre Brossa i els seus companys. En tot cas, és

5. «Hoy cumplo 30 años» (carta a Unamuno, Londres 12-iv-1898).

6. VALENTÍ, *op. cit.*, p. 221.

7. *Aspectes del modernisme* (Barcelona 1975), p. 22 n.

8. CLAPÉS I CORBERA, *op. cit.*, p. 41.

9. ANTONIO ELÍAS DE MOLINS, *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas de Cataluña*, I (Barcelona 1889), p. 326.

10. VALENTÍ, *op. cit.*, p. 222 n. Hi havia dos altres germans: Josep, ja conegut, que va col·laborar a «L'Avenç» el 1893 i que residia a les Canàries, i Agustí, que va morir, no sabem a quina edat, el desembre de 1894 (esquela mortuòria al «Diario de Barcelona», 29-xii-1894).

11. CLAPÉS, *op. cit.*, p. 42.

12. *Ibid.*

13. Carta a Unamuno, rebuda per aquest el 22-ix-1896, i «La Opinión» (28-viii-1896).

14. VALENTÍ, *op. cit.*, p. 223 n., i ps. 238-39.

15. «Ya habrá V. notado que estoy bastante separado de "L'Avenç" y es que yo formo rancho aparte. Ha de saber V. que "L'Avenç" murió por falta de cohesión en los que lo inspiraban. Al ver que no podía hacerse lo que yo ambicionaba, eso es, continuar la campaña emprendida, me secesioné. Desde entonces los lazos de afinidad que antes pudieran existir se rompieron para siempre» (carta a Unamuno, rebuda per aquest el 16-v-1896).

segur que la confrontació va tenir lloc i que Brossa va abandonar la revista un parell de mesos abans de la seva desaparició.¹⁶

Malgrat això, no va trencar els llaços d'amistat amb els homes de «L'Avenç». A les primeres cartes a Unamuno abunden les referències a aquests, sobretot a Casas i a un nou element incorporat a la tertúlia després del tancament de la revista, Josep Soler i Miquel.¹⁷ Però el seu tracte més assidu sembla haver estat ara el d'una sèrie d'individus de procedència diversa, més joves que els del grup de «L'Avenç» i també més radicals en política: el periodista Ramon Sempau, el jove dramaturg Ignasi Iglésias, el metge o estudiant de medicina Celestí Galceran, l'advocat i líder de les joventuts republicanes Pere Coromines, Josep Roca i Cupull, regent de la impremta de «L'Avenç» i, segons sembla, parent llunyà seu,¹⁸ Bernardo Rodríguez Serra, que seria editor modernista a Madrid, l'estudiant de dret i actiu federal Amadeu Hurtado, el periodista Ignasi Bo i Singla, també de filiació federal i vinculat als ambients anarquistes, el misteriós Llorenç Portet, anys a venir col·laborador de Ferrer i Guàrdia. Aquestes relacions daten de les darreries de 1895 i començos de 1896 —del 1894 no ens ha arribat cap notícia de Brossa— i no sabem res de la seva natura precisa. La història, divulgada molts anys més tard i amb contradiccions notables per Pere Coromines i Amadeu Hurtado, segons la qual alguns d'aquests individus havien fundat una mena de cèl·lula conspiratòria amb el nom de Foc Nou és sens dubte una mitificació.¹⁹ Segons Coromines, integraven la colla, a més de Brossa i ell mateix, Roca i Cupull, Rodríguez Serra, Galceran, Sempau i Ignasi Iglésias. La vaguetat de les versions de Coromines i Hurtado, les contradiccions entre l'una i l'altra, el silenci absolut, en aquest punt, dels altres suposats membres de la colla, i la manca total de referències en cap altra font indiquen, tot plegat, que, si de cas, cal donar a l'existència de Foc Nou un abast històric limitadíssim.

El que sí sabem de segur és que dos d'aquests homes, Brossa i Coromines, van iniciar a la tardor de 1895 una col·laboració molt estreta i molt activa amb un grup d'anarquistes barcelonins.²⁰ Tots dos hi van establir contacte independentment l'un de l'altre,²¹ però, un cop junts, van crear un equip molt compenetrat i eficient²² i van esdevenir els principals redactors de la revista «Ciència Social»²³

16. Això no vol dir, és clar, que la crisi de «L'Avenç» no tingui res a veure amb el clima creat pels atemptats de Pallàs i Salvador. Al contrari. Per a una versió més detallada de la desaparició de «L'Avenç» haurem d'esperar la publicació de la tesi doctoral de Ramon PLA I ARXÉ, *El núcleo intelectual de «L'Avenç» en la evolución de la «Renaixença» hacia el «Modernisme»* (Universitat de Barcelona 1974).

17. Cartes sense datar del [març?] i [abril?] del 1896, de l'1-v-1896 i la rebuda per Unamuno el 16-v-1896.

18. Carta a Unamuno datada, per error, el 17-vii-1896 (hauria de dir 17-vi-1896).

19. Pere COROMINES, *Diaries i records. I. Els anys de joventut i el procés de Montjuïc*, a cura de Max Cahner i Joan Coromines (Barcelona 1974), ps. 24-32; Amadeu HURTADO, *Quaranta anys d'advocat. Història del meu temps, 1894-1930* (Barcelona 1969²), I, ps. 94-96.

20. Jordi CASTELLANOS, *Aspectes de les relacions entre intel·lectuals i anarquistes a Catalunya al segle XIX*, «Els Marges», 6 (1976), ps. 7-28.

21. Es van conèixer justament en una de les reunions preparatòries de la fundació de «Ciència Social» (Brossa a Unamuno, 29-i-1897).

22. Coromines anomenava Brossa el seu germà espiritual. Vegeu la carta al seu germà Alfons del 2-ii-1897, a Pedro COROMINAS, *Obra completa en castellano* (Madrid 1975), p. 312. De fet Coromines parla d'un «Santiago», però pel context queda clar que només es pot tractar de Brossa (cal no oblidar que la carta va ser escrita a Montjuïc i quan Brossa era a l'exili, reclamat per la justícia militar). Pel que se'ns diu a la carta, és evident que no podria pas tractar-se de Rusiñol, que, de tota manera, Coromines encara no coneixia aleshores (vegeu carta al seu germà de l'1-vii-1897, a *Obra completa en castellano*, p. 318b).

23. No solament n'eren els col·laboradors més assidus, sinó els encarregats de la important

i, més endavant, els principals agents del que havia de ser una campanya de propaganda anarquista per les terres catalanes.²⁴ Per una altra banda, i sense relació directa amb aquesta activitat política, el tàndem (ampliat ara a trio per la inclusió d'Ignasi Iglésias) fundava un Teatre Independent català que s'estrenava amb una representació d'*Espectres* i preparava, entre d'altres, la de *Rosmersholm*.²⁵

Totes dues activitats van cessar sobtadament a conseqüència de la repressió que es va desfermar tot seguit de l'atemptat del carrer dels Canvis Nous, el 7 de juny de 1896. La redacció de «Ciencia Social» va ser escorcollada per la policia i clausurada²⁶ i enmig de l'ambient creat no hi havia ja lloc per a funcions de teatre «sociològic», i no diguem conferències de propaganda llibertària. Però inicialment ni Coromines ni Brossa no en van patir els efectes d'una manera personal i directa. El primer no va ser detingut fins al 18 d'agost i tot indica que ho va ser per republicà i no per anarquista, i que va ser només després de la seva detenció que la seva relació amb els anarquistes va ser desenterrada dels arxius policíacs o judicials i ell implicat en el procés que l'havia de fer famós.²⁷ Una

secció bibliogràfica a través de la qual intentaven d'orientar la lectura dels militants anarquistes. En relació amb «Ciencia Social», voldria resoldre una minúcia erudita. Castellanos (*Aspectes...*, p. 2 n.) ha posat en dubte que Anselmo Lorenzo en fos el director, tal com havien dit Valentí (224) i Rafael PÉREZ DE LA DEHESA (*Los escritores españoles ante el proceso de Montjuïc*, «Actas del Tercer Congreso Internacional de Hispanistas» [Mèxic D.F. 1970], ps. 685-694). Els seus dubtes es basen, molt raonablement, en l'absència de tot esment de Lorenzo com a director a la revista mateixa i en el fet que Gaietà Oller ha estat citat sovint com el seu principal animador. Sabem, però, pel testimoniatge del mateix Oller (carta a Unamuno, des del Castell de Montjuïc, 19-XII-1896, Casa-Museo Unamuno, Salamanca), que la informació de Pérez de la Dehesa era correcta.

24. «*Corominas y yo somos los que tenemos mayor ascendente sobre los elementos dispersos de aquí y para reintegrarlos hemos emprendido algunos trabajos de propaganda oral en círculos y ateneos obreros*» (carta a Unamuno, rebuda el 16-v-1896); «*Además el movimiento de ideas socialistas es importante en Cataluña y ahora había ganas de hacer verdadera propaganda con tendencia a la organización. Los mismos sostenedores de la revista estaban preparando una serie de conferencias que Corominas y yo debíamos dar en las principales ciudades de Cataluña*» (carta a Unamuno, 19-vi-1896). He trobat constància d'una d'aquestes conferències: «*Ateneo Obrero de la Villa de Gracia. — Conferencia pública para esta noche, a las nueve y media, sobre el tema Sociología. Oradores: don Pedro Corominas y don Jaime Brossa*» («El Diluvio», 16-v-1896, matí).

25. Sobre la representació d'*Espectres*, COROMINES, *Diaris i records*, I, ps. 29-43, que reproduïx la presentació de l'acte pel mateix Coromines. També «*Pau VERITATS*» [Josep LLUNAS], *El Teatre Independent*, «La Tramontana», XVI, 710 (24-iv-1896); J. ROCA Y ROCA, *La semana en Barcelona*, «La Vanguardia» (19-iv-1896) (reproduït a VALENTÍ, ps. 219-220 n.); «*La Renaixensa*» (18-iv-1896); i Alfredo OPISSO, *El Teatre Independent de Barcelona*, «La Il·lustración Ibérica», XIV, 695 (25-iv-1896), ps. 263 i 266. Segons «*Lo Teatre Regional*», v, 220 (25-iv-1896), preparaven una segona sessió amb *Un prometatge*, d'Edvard Brandès, i *La intrusa*, precedida per una conferència de Brossa. Segons Opiisso, les obres en cartera eren *Un prometatge*, *Rosmersholm*, *La intrusa*, *Pelléas et Mélisande* i *La princesse Maleine*. Brossa comunicava a Unamuno (carta de l'1-v-1896) que tenien en projecte l'estrena de *Rosmersholm*.

26. Va ser registrada dues vegades, el 10 i el 27 de juny («*La Vanguardia*», 11 i 28-vi-1896).

27. La coincidència de la detenció de Coromines amb la de grans nombres de coneguts republicans ja va ser observada per Hurtado (*Quaranta anys*, I, p. 23), el qual no en va extreure, però, cap conseqüència. El trasllat de Coromines a Montjuïc es va escaure el 20 d'agost («*El Noticiero Universal*», 20-viii-1896). En aquestes trenta-sis hores devien ser desenterrats dels arxius policíacs els antecedents de Coromines: la seva detenció el 20 d'abril de 1896, en el curs d'una manifestació procubana (COROMINES, *Diaris i records*, I, ps. 32-33 n.), la seva participació en el míting anarquista de l'1 de maig de 1895 (*Diaris i records*, I, p. 33 n.); «*La Publicidad*», 2-v-1895; «*El Diluvio*», 2-v-1895 matí; i la ressenya més detallada a «*El Porvenir Social*», 11, 21-v-1895), i sobretot les seves conferències al Centre de Carreters. Va

setmana després, aproximadament, Brossa fugia de Barcelona, primer a Camprodon (des d'on escrivia a Unamuno el 26 d'agost) i de seguida a París. Aquesta fugida, però, no tenia res a veure amb el procés de Montjuïc, sinó, com ja va dir Ràfols,²⁸ amb la redacció i distribució d'unes proclames que incitaven les tropes perquè es resistissin a embarcar-se cap a Cuba. Ja vaig indicar-ho en un altre lloc,²⁹ però potser aquesta és l'ocasió d'explicar la història amb algun detall.

L'atemptat dels Canvis Nous ja va ser aprofitat com a pretext per detenir molts republicans, sobretot fora de Barcelona.³⁰ Però va ser a començos d'agost que els diaris van començar a escampar rumors d'una revolta contra l'embarcament de tropes (el dia 4 ja n'hi havia hagut una a València), rumors que, segons insinuava la premsa republicana, eren una maniobra provocadora de les autoritats.³¹ Cap a mitjan mes van circular confuses notícies sobre una conspiració organitzada per Nicolás Estévez, el qual es deia que havia tornat clandestinament de França amb aquesta intenció. Dos o tres dies més tard va confirmar-se que Estévez havia estat detingut a Barcelona, la nit del 15, en el moment de baixar del tren.³² I, al mateix temps que es publicava la notícia d'aquesta detenció, el dia 18 començava una massiva agafada de republicans, incloent-hi figures tan venerables com el Xic de les Barraquetes, Baldomer Lostau i Vallès i Ribot (els federals eren els més nombrosos, però no pas els únics). Les notícies van continuar sent molt confuses, però la premsa republicana, en tot cas, va apressar-se a precisar que es tractava de detencions governatives de tipus preventiu i que no tenien res a veure amb el procés dels anarquistes.³³ La versió oficiosa era que les autoritats havien tingut informacions que els republicans preparaven alguna acció contra l'embarcament de les tropes.

Les informacions eren correctes.³⁴ El dia 22, al matí, van aparèixer enganxades a les parets de Barcelona unes proclames, algunes en català, d'altres en castellà, adreçades als «fills del poble» i que incitaven les tropes a aixecar-se i els civils a

ser sens dubte el redescobriment d'aquest darrer detall, que potser hauria quedat oblidat si Coromines no hagués estat detingut, que va resultar-li fatal. Perquè va donar la casualitat que feia només uns dies que els investigadors de l'atemptat havien abandonat les altres pistes i havien començat a elaborar tota la teoria, damunt la qual recolzaria l'acusació fiscal, de les conferències del Centre de Carreters com a tapadora d'activitats conspiratòries (*vid.* Ramon Sempau, *Los victimarios* [Barcelona 1901²], ps. 286-289).

28. *Modernismo y modernistas* (Barcelona 1949), p. 92 (contra el que s'ha dit més d'un cop, Ràfols és en general una font molt segura, encara que, malauradament, no indiqui mai les seves pròpies fonts). També havia esmentat l'episodi «Federico URALES», *Mi vida* (Madrid, s.a.), I, 218. En canvi, Diego ABAD DE SANTILLÁN, *Contribución a la historia del movimiento obrero español* (Puebla 1962), 484, dóna detalls de l'afer i anomena quatre dels processats (Sempau, Bo, Bas, i Planuch), però no hi inclou Brossa.

29. *Aspectes del modernisme*, p. 25 n.

30. «El Diluvio» (19 i 20-vi-1896, matí); «La Renaixensa» (19-viii-1896).

31. «El Diluvio» (6 i 7-viii-1896, tarda; i 9 i 10-viii-1896, matí). Sobre la por de la repetició a Barcelona dels incidents de València, «La Renaixensa» (6-viii-1896). Hi havia por d'incidentes semblants a Xerès («La Renaixensa», 14-viii-1896).

32. «La Publicidad» (17-viii-1896, matí); «El Diluvio» (18-viii-1896, matí). Estévez va donar més tard la seva pròpia versió dels fets en una llarga carta a «El Heraldo de Madrid» (16-ix-1896, nit).

33. «El Diluvio» (18-viii-1896, tarda; 19-viii-1896, matí i tarda; i 20-viii-1896, matí); «La Publicidad» (19-viii-1896). Malgrat tot, aquests detinguts preventius no van ser posats en llibertat fins al 9 de setembre («El Diluvio», 10-ix-1896, tarda; «Diario Mercantil», 11-ix-1896).

34. La relació entre aquestes detencions de republicans i l'afer de les proclames va ser confirmada uns mesos després per un dels implicats: A. [*sic*, per N.] BAS Y SOCÍAS, *Ecos de un preso político*, «La Publicidad» (24-xii-1896).

donar-los suport. El mateix dia va ser detingut un individu d'uns 60 anys, paleta d'ofici, que duia un paquet de proclames amagat a la gorra i una brotxa a la mà per enganxar-les. En els dies successius van ser fetes diverses detencions, entre elles la d'Ignasi Bo i Singla, director, en aquesta època, del quinzenari federal i rabassaire «El Campesino». Segons la premsa, Bo havia declarat que les proclames havien estat escrites per un «redactor de un colega local», és a dir, Ramon Sempau. Aquest i l'altre principal culpable s'havien escapat. El dia 28 els diaris informaven que hi havia quatre processats per aquest afer: Bo i Singla, com a autor material, Narcís Bas i Socias (que més endavant esdevindria un conegut socialista, però en aquests anys era encara federal), acusat d'haver buscat una impremta, i Maria Bisbal i Josep Planuch, que ho eren d'haver-se encarregat de la composició i el tiratge de les proclames. Els altres detinguts havien estat posats en llibertat.³⁵ Però alguns dels culpables havien fugit, entre ells «uno de los principales dependientes de cierta agencia bursátil», és a dir, Brossa.³⁶ De fet, segons s'aclariria més tard, de processats ho estaven tots, bé que alguns es trobessin en llibertat sota fiança, i els declarats en rebellia eren quatre, igual com els qui romanien a la presó.³⁷ El consell de guerra va tenir lloc el 15 de novembre de 1897 i va ser aleshores que, finalment, els fets van ser exposats en detall i tots els noms especificats.³⁸ Van ser acusats d'organitzadors i autors materials Ramon Sempau (el qual un parell de mesos abans, el 6 de setembre, havia estat sotmès a un altre consell de guerra per haver tornat clandestinament a Barcelona i haver atemptat contra un dels botxins de Montjuïc, el tinent Narciso Portas)³⁹ i els tres altres individus que encara eren en rebellia, Llorenç Portet, un Andreu Vila que no he pogut identificar, i Jaume Brossa. Aquest, de fet, era acusat pels altres de ser l'únic redactor de les proclames. Bo i Singla, ajudat per Bas i Socias, havia buscat impremta i havia fet el pagament per a una tirada de quatre a cinc mil exemplars. El plom havia estat fos a l'establiment de Maria Bisbal (o, més ben dit, del seu marit, Joaquim Soler, aleshores tancat a Montjuïc), i la impressió l'havia fet Josep Planuch, ajudat pels seus dependents Francesc Oliver i Josep Navarro. Manuel Figueres era el paleta detingut en l'acte d'enganxar les proclames. El fiscal estava convençut que l'autor material era Sempau i que els processats acusaven Brossa per tal d'exonerar l'altre, el qual en aquests moments tenia al damunt l'altre procés per l'atemptat contra Portas, procés que havia passat a la jurisdicció civil. És clar que, per la mateixa raó, el fiscal tenia un interès especial a inculpar Sempau.

El text de la versió castellana de les proclames ha estat reproduït per Nicolás Sánchez Albornoz, que la va trobar en un informe consular a l'arxiu del Ministeri d'Afers Estrangers de París.⁴⁰ Per l'estil resulta impossible de dir si Brossa

35. «La Vanguardia» (23, 25, 27 i 28-viii-1896); «La Publicidad» (23 i 24-viii-1896); «El Diluvio» (23, 24, 25, 28 i 29-viii-1896, matí; i 26-viii-1896, tarda); «El Noticiero Universal» (23, 25 i 28-viii-1896).

36. «La Opinión» (28-viii-1896).

37. «La Publicidad» (24-xii-1896).

38. «La Vanguardia» i «La Publicidad» (16-xi-1897).

39. «La Vanguardia» (4/8-ix-1897) i «La Publicidad» (4 i 5-ix-1897, 9-x-1898, matí, 10 i 11-x-1898, nit, i 15-xii-1898, nit). Sempau va ser condemnat pel consell de guerra, però el capità general, influït per l'escàndol del procés de Montjuïc, es va negar a ratificar la sentència i va tornar el cas a la jurisdicció civil. Un any més tard, aproximadament, el jurat absolia Sempau.

40. *A propósito de Cuba en 1897. Una especulación con la rivalidad internacional*, «Cuadernos de Historia de España», xli-xlii (1965), ps. 299-312, a les ps. 311-312.

en va ser o no l'autor. El més probable, de fet, és que hi col·laboressin tots els principals inculpats, incloent-hi Bo i Singla. Segons Sánchez Alborno, el text és de «*corte anarquista*» ben clar. Podria ser-ho, sens dubte, però també és cert que no conté res d'específicament anarquista. I la presència entre els implicats de Sempau, Bas, i Bo i Singla, el fet que fos aquest darrer qui remenés els diners, i el mateix testimoniatge, ni que sigui poc clar, de Bas i Socias,⁴¹ tot plegat assenyala cap al camp federal. D'altra banda, però, de Brossa no sabem pas que tingués cap relació directa amb el federalisme i sí que li coneixem, en canvi, estrets lligams amb l'anarquisme. Encara hi ha més: «El Campesino», òrgan, dirigit, com sabem, per Bo, de la molt jove Federació de Trabajadores del Campo de la Región Española, afiliada explícitament al Partit Republicà Federal Socialista, tenia l'adreça teòrica i legal al Vendrell, però de fet compartia els locals barcelonins de «Ciencia Social».⁴² És ben probable, doncs, que calgui mirar-se aquest afer de les proclames com un indici més del fet que hi havia encara a la darrera dècada del segle, entre certes zones, esquerranes i juvenils, del federalisme i certes zones de l'anarquisme, una frontera difusa, si no al nivell teòric, sí al de la pràctica política.

En tot cas, l'afer de les proclames lliga molt bé amb la campanya antipatriòtica duta a terme per «Ciencia Social»⁴³ i, en concret, amb els freqüents atacs contra el patriotisme espanyol i al·lusions crítiques a la guerra colonial que trobem a les col·laboracions del mateix Brossa. Així, a l'article *La acción*, després de condemnar en termes abstractes el militarisme i les guerres de conquesta, afegeix: «*Y lo más terrible de esto es cuando la guerra obliga a un pueblo a defender una causa antipática, repulsiva, que suscita el odio y el desprecio de todos los hombres pensadores. Tal sucede con las guerra coloniales que reciben el dictado hipócrita de guerras de civilización... Y aún no hay bastante con esto. A veces la guerra es motivada por los intereses de un sindicato de banqueros que quieren explotar unas minas en tal o cual isla apartada.*

»*Y si se trata de posesiones heredadas, el principal sostén de su conservación por la guerra se ha de buscar en los intereses de las grandes compañías navieras, de los agiotistas y acaparadores en las bolsas internacionales.*»⁴⁴ L'allusió a la Transatlàntica és transparent. En una altra ocasió la ressenya de tres noves revistes dirigides al mercat americà li serveix de pretext per fer aquest comentari: «*Apoyándose en bastantes datos fidedignos sobre el movimiento socialista y proletario de España, que irradia hasta las colonias y otros países de origen español, manifiesta la relación que pueda tener el presente despertar revolucionario con el posible éxito de la campaña insurreccional de Cuba. Es innegable que la propaganda socialista-anarquista que se extiende de uno a otro continente ha contribuido poderosamente a que la guerra de Cuba, más que guerra civil, como se*

41. *Ecos de un preso político*, «La Publicidad» (24-XII-1896).

42. L'afiliació va tenir lloc al segon congrés, celebrat a Vilafranca el gener de 1895 («El Campesino», II, 24 [29-II-1896]). Sobre la coincidència d'adreces cal precisar, de tota manera, que Conde del Asalto 45 era també la de la impremta de «La Publicidad», que era on s'imprimia «El Campesino». D'altra banda, cal tenir en compte també que en aquesta impremta hi treballaven nombrosos anarquistes, entre ells Felip Cortiella i el mateix Gaietà Oller.

43. La sèrie d'articles sobre el tema (d'Unamuno, Coromines i Dorado Montero), deixant de banda les nombroses al·lusions disperses, no pot pas ser un producte de la casualitat. De fet, Brossa ho confirmava en una carta a Unamuno (rebuda el 16-V-1896): «*Desde su fundación "Ciencia Social" ha hecho una campaña antipatriótica muy hermosa y el artículo [de Dorado Montero] viene a ser la síntesis verdadera.*»

44. «Ciencia Social», 7 (abril de 1896), ps. 197-200, a la p. 198.

*empeñan en aparentar escritores y periodistas españoles, más que guerra de razas, y tanto como guerra de insurrección, es una guerra de carácter social, pues lo demuestra el poco respeto a la propiedad que ha habido por parte de los insurgentes.»*⁴⁵ Un atac contra els cors de Clavé, que havien anat a cantar a Madrid, acaba així: «*Para apoteosis sólo falta que Chueca componga una ópera nacional sobre la base de las teorías estéticas de Pedrell y las martingalas de Bretón, donde los coros de Clavé, luciendo la barretina y cantando Els néts dels almogàvers, despidan a infelices reservistas que se embarquen para ir a defender la integridad de la patria.»*⁴⁶

Brossa, doncs, va haver de fugir. El 22 de setembre de 1896 Unamuno ja rebia una carta seva escrita a París en la qual aquell li explicava el trasbals que l'exili havia dut a la seva vida. Entre d'altres coses, havia frustrat els seus plans immediats de casament. Una carta posterior, escrita a Londres el 13 de juny de 1897, fornïa més informació, i ben curiosa, sobre aquest punt. Provocat a la confiança per la carta en què Unamuno li comunicava, com a tants d'altres, la seva tan suada crisi, Brossa explicava que estava malalt i que aquesta malaltia li impedia de consumir el matrimoni, però que la seva promesa (que era d'una família barcelonina molt religiosa i tenia una germana monja) deïa que li era igual. Donada la personalitat tartarinesca de Brossa, un hom se sent inclinat a sospitar que l'home estava exagerant una mica, però és ben probable que arrossegué ja, com tants dels seus contemporanis, una malaltia venèria, de tan difícil guariment en aquella època. Sembla, en tot cas, que aquesta relació sentimental va durar, a distància, fins al retorn de Brossa a Barcelona. Aleshores van estar altre cop a punt de casar-se, però finalment el compromís va ser dissolt, segons el mateix Brossa, per motius socials.⁴⁷

Encara hi ha una segona carta de París, del 3 d'octubre, però la següent, del 20 de gener de 1897, ja és escrita a Londres. Brossa, en efecte, havia estat expulsat de França. En una segona carta des de Londres, del 29 de gener, explicava a Unamuno que el motiu de l'expulsió havia estat que ell, juntament amb tres altres exiliats (sens dubte Sempau, Portet i, potser, Tarrida del Màrmol) eren els responsables de tots els mítings i actes organitzats a París contra el procés de Montjuïc. Tractant-se de Brossa, cal dir un altre cop que aquestes pretensions han de ser preses *cum grano salis*. La resposta és molt possible que es trobi als arxius francesos. En qualsevol cas, és cert que en aquests començos de 1897 van abundar a París els actes de protesta contra el procés i contra la persecució dels patriotes cubans i filipins. Hi va haver un míting el 12 de desembre, un altre el 28, seguit d'una manifestació davant l'ambaixada espanyola, un altre el 5 de gener, i encara un altre el 9 del mateix mes.⁴⁸ El dia 12 el govern francès expulsava a Suïssa 16 ciutadans espanyols, i el 14 decretava l'expulsió de tres més, els noms dels quals eren, segons el despatx telegràfic reproduït a la premsa espanyola, «Porget, Sentan y Brossa».⁴⁹ La coincidència dels tres noms fa pensar que les autoritats franceses actuaven sota pressions de les espanyoles, que potser fins i tot havien demanat l'extradició d'aquests tres individus reclamats per la jurisdicció militar. Sobretot si tenim en compte que Brossa i els seus

45. «Ciencia Social», 9 (juny de 1896), p. 280.

46. *Romería de los coros de Clavé*, «Ciencia Social», 9 (juny de 1896), p. 285.

47. Carta a Unamuno (24-I-1900). No és segur que es tracti de la mateixa dona, però.

48. «El Diluvio» (7-I-1897, matí i tarda; i 10-I-1897, matí); «La Publicidad» (14 i 31-XII-1896); SEMPAU, *Los victimarios*, p. 342.

49. «El Diluvio» (13 i 15-I-1897, matí).

dos companys van ser detinguts el 6 de gener juntament amb tres altres ciutadans espanyols, però només ells van ser expulsats.⁵⁰ De fet, segons Brossa, l'ordre de la seva expulsió datava del 31 de desembre.⁵¹

Aquesta expulsió va representar-li un nou trasbals, perquè a París havia començat a trobar un nou *modus vivendi* a base de col·laboracions periodístiques. Havia començat a escriure al «Diario Mercantil» i a «Barcelona Cómica», i «La Ilustración Ibérica» li havia demanat una col·laboració mensual. Ara tot això perillava.⁵² Malauradament, la col·lecció del «Diario Mercantil» de l'Hermeroteca Municipal barcelonina és incompleta i no he pogut localitzar les contribucions de Brossa. A «La Ilustración Ibérica» no he trobat res d'ell, i sembla, doncs, que la seva expulsió va tallar, com ell es temia, aquesta possible font d'ingressos.⁵³ Els articles de «Barcelona Cómica», en canvi, sí que els he identificat. Hi escrivia, com deia ell mateix, «*de incògnito*», sota el pseudònim «Guillermo Meister».⁵⁴ Es tracta de coses molt diferents de les que havia publicat fins aleshores. Pertanyen més aviat al típic gènere periodístic finisecular de la crònica, que conreen tant els escriptors llatino-americans de viatge per Europa i, sobretot, Rubén Darío. Ens informen, en un to deliberadament deseixit i un pèl frívol, dels darrers esdeveniments culturals i *mondains* de París (i, l'últim de la sèrie, de Londres).⁵⁵ La més interessant d'aquestes cròniques és la darrera, perquè hi fa una entusiàstica presentació de William Morris, el Morris socialista, que té categoria de novetat a Catalunya.⁵⁶ Després d'això, la seva activitat literària va cessar pràcticament durant un temps: encara va interessar-se, a les seves cartes a Unamuno, per una possible col·laboració a «El País», que finalment no va acceptar perquè no la hi volien pagar, i en una ocasió esmentava que «Germinal» li havia ofert les seves planes.⁵⁷ I aviat va decidir-se a agafar un mitjà de vida prosaic però estable: va entrar a treballar en un banc.⁵⁸

A Londres va freqüentar poc o molt els cercles anarquistes. Va conèixer-hi Kropotkin, de la qual cosa estava molt orgullós, i va fer d'intermediari en un in-

50. «El Diluvio» (7-I-1897, tarda; i 15-I-1897, matí).

51. Carta a Unamuno (29-I-1897).

52. Carta a Unamuno (20-I-1897).

53. És possible que la seva relació amb «La Ilustración Ibérica» s'establís a través del seu germà Josep, el qual hi havia col·laborat amb dues narracions, *El Cristo de marfil*, XIII, 671 (9-XI-1895), i *Plegarias*, XIV, 705 (4-VII-1896).

54. Carta a Unamuno (29-I-1897). De fet, la seva identitat va ser revelada per error per «Barcelona Cómica» en el segon article de la sèrie, el qual va aparèixer amb el seu autèntic nom.

55. «Guillermo MEISTER», *Sensaciones de París. La vida artificial*, «Barcelona Cómica» (5-XII-1896); Jaime BROSSA, *S. de P. El Teatro de l'Oeuvre* (2-I-1897); «Guillermo MEISTER», *S. de P. Anatole France. Las fases de París. Las ciudades ambulantes. En el Barrio Latino* (23-I-1897); *S. de P. El arte de robar princesas. Doña Elvira. La princesa de Curaman* [sic] *Chimay. Nuestra Señora del sleeping-car, patrona de los nómadas y fugitivos* (13-II-1897); i *Sensaciones de Londres. (Del carnet de un nómada)* (20-II-1897). És possible que n'hi hagués alguna més, perquè a l'Hermeroteca Municipal de Barcelona falten els quatre números que segueixen (del 9 al 12), el 14, 15, 18, 20, 22, 25 a 34, i després del número 36 (del 4-IX-1897) la col·lecció salta al 5-II-1898. De tota manera, la col·laboració de Brossa no pot haver durat gaire més, perquè no sols no torna a aparèixer en els números conservats, sinó que el número 36 duu una crònica de Gómez Carrillo que evidentment substitueix les de Brossa i que tampoc no és la primera de la sèrie.

56. Aquest descobriment de Morris també el comunica a Unamuno, en carta del 29-I-1897.

57. Cartes a Unamuno del 22-II-1897, 12-IV-1898 i 3-X-1897.

58. Carta a Unamuno del 13-VI-1897. Es tractava de la sucursal londinenca del Comptoir National d'Escompte de París (carta a Unamuno del 6-I-1898).

tercanvi d'informació històrica entre aquest i Unamuno.⁵⁹ Va tractar també, com és lògic, els altres exiliats catalans —acabaven d'arribar a Londres els deportats de Montjuïc—,⁶⁰ però no va col·laborar amb ells. És evident que l'experiència de l'exili havia afectat la seva capacitat de lluita i l'havia fet allunyar-se dels cercles més revolucionaris. El 10 d'abril de 1897 ja escrivia a Unamuno, en una carta en la qual comentava el misteriós suïcidi de Soler i Miquel: «Y lo más notable es que de un cuanto tiempo estoy sufriendo una evolución interior que me hace ir hacia la contemplación a marchas forzadas.» I més endavant, en una carta sense data, però que era resposta a una d'Unamuno del 15 de juliol, confessava que ja no creia en la revolució.

De fet, Brossa era ja un marginat. La represa de les activitats de «L'Avenç» a començos de 1898, amb la fundació de «Catalonia», li va oferir una oportunitat de reintegrar-se a la vida intel·lectual catalana, però les seves col·laboracions a aquesta revista són estranyament grises, moderades, i sense gaire interès.⁶¹ Ja no va fer-hi, ni de bon tros, el paper d'animador principal que havia fet a «L'Avenç» del 1893. I és que Brossa era un petitburgès autodidacte amb ambicions de gran intel·lectual que només havia pogut trobar durant un temps una audiència a base de fer d'*enfant terrible*. En les canviades circumstàncies del 1898, amb el moviment anarquista suprimit i destrossat i amb un catalanisme que, a mesura que s'eixamplava i s'organitzava, anava acarrerant-se per camins conservadors, Brossa va ser víctima del cercle viciós a què el condemnava aquesta personalitat pública seva: sense les seves audàcies radicals no era ningú i per a aquestes audàcies ja no hi havia lloc. El seu retorn al país va deixar-lo cara a cara amb aquesta penosa realitat.

La seva darrera carta a Unamuno des de Londres era la del 12 d'abril de 1898; la següent, del 20 de desembre, era escrita a Funchal, a l'illa de Madeira. Brossa no explicava pas què hi feia; només que havia deixat la feina del banc. De fet, aquesta era la primera etapa del seu complicat viatge clandestí de tornada. D'aquí va passar a les Canàries, on vivia el seu germà Josep. I de les Canàries, en comptes de tornar a Londres per Lisboa, que és el que havia dit a Unamuno que faria, va anar a Madrid, on va arribar a mitjan febrer de 1899. A Madrid va allotjar-se a casa de Bernardo Rodríguez Serra i va presentar una petició d'indult en virtut del decret del 6 de gener de 1898.⁶² La seva breu estada probablement va eixorir-lo una mica: va retrobar vells companys, com el mateix Rodríguez Serra, Coromines i Amadeu Vives, va relacionar-se, a través d'aquests, amb intel·lectuals modernistes madrilenys, va conèixer personalment Unamuno i va començar un altre cop a fer plans literaris. Però a finals de març o primeries d'abril va tornar a Barcelona,⁶³ i aquí la seva marginació se li va fer evident.

59. Cartes del 29-I-1897 i 22-II-1897. Unamuno volia informació sobre la revolució puritana anglesa i Kropotkin sobre història de la cooperació a Espanya.

60. Carta a Unamuno sense datar (resposta a la d'Unamuno del 3-XI-1897) i del 14-IV-1898.

61. Són els articles *Literatura parisenca en castellà*, 3 (15-III-1898), p. 56; *El serpent místic (Quasi una fantasia)*, 6 (15-V-1898), ps. 97-98; *L'anglosaxonisme*, 10-11 (15/31-VII-1898), ps. 165-171; *Apropòsit de Pelleas i Melisanda*, 16 (15-X-1898), ps. 237-241; i *El teatre nacional de Noruega*, 17 (30-X-1898), ps. 261-263. A la segona sèrie de la revista hi contribuï només un article, *El super-home*, 1 (6-I-1900), ps. 12-13.

62. Carta a Unamuno del 23-II-1899.

63. Cartes de Coromines al seu germà Alfons, 24-II-1899 (*Diaris i records*, I, ps. 275-276), 4-III-1899, 24-III-1899, i sense data [31-III-1899] (*Obra completa en castellano*, ps. 329-330), i de Coromines a Unamuno, 6-IV-1899 (*Diaris i records*, I, ps. 277-281). Coromines, Vives i ell

Va estar una temporada sense feina i va acabar tornant a la que havia deixat en fugir.⁶⁴ Va deixar de freqüentar les velles amistats i va distanciar-se del mateix Coromines.⁶⁵ I no va reintegrar-se en absolut a la vida intel·lectual local. Les seves úniques, i escasses, col·laboracions literàries van ser a «La Revista Blanca» de Madrid. Aviat aquest aïllament va dur-lo a la seva segona expatriació, ara voluntària: el 17 d'abril de 1900 tornava a París, com a empleat d'una agència borsària i, com escrivia a Unamuno el 19 de gener de 1901, va tallar-se gairebé del tot «la coleta literaria». Entre aquesta data i el 20 d'agost del mateix any va casar-se amb Paz Ferrer.⁶⁶

Aquesta situació el va empènyer a mantenir els contactes amb elements àcrates, perquè era l'única possibilitat que li quedava, a base d'explotar la seva aurèola de rebel, de continuar fent d'intel·lectual o de fer veure que ho era. Així, com podem veure a través de la seva correspondència amb Felip Cortiella, la qual reproduceixo més endavant, tenia relacions i s'escrivía amb anarquistes coneguts com Ignasi Clarià i Joan Baptista Ollé, i li agradava de presumir de la seva amistat, segurament imaginària, amb algunes de les grans figures de l'anarquisme europeu. També va mantenir una col·laboració esporàdica (sens dubte el més interessant que havia fet des de l'època de «L'Avenç») a «La Revista Blanca».⁶⁷ D'una banda, això acabava de trencar els seus llaços amb el món intel·lectual català o, si més no, els reduïa als ambients, tan marginals, de Cortiella i els seus amics anarco-catalanistes; de l'altra, escaldat sens dubte per la seva experiència, no va tornar a comprometre's seriosament amb l'anarquisme i les seves relacions amb aquest moviment van ser ocasionals, vagues i, en definitiva, també marginals.⁶⁸ Durant un parell d'anys encara va parlar de projectes literaris.⁶⁹ Sospito

s'havien plantejat de fer-se càrrec de la revista «La Vida Literaria», editada per Rodríguez Serra.

64. Cartes a Unamuno del 21-VIII-1899 i 24-I-1900.

65. Carta a Unamuno del 24-I-1900.

66. Carta a Unamuno del 20-VIII-1901.

67. Hi va publicar *El anglo-sajonismo*, I (1898), ps. 151-153 (inacabat); *Catalanismo y socialismo*, II (1899), ps. 284-288; la traducció de l'obra dramàtica *Los sepulcros blancos*, II (1899), ps. 287-396, 423-428, 452-458 i 487-524; *El epílogo de los atentados*, IV (1901), ps. 200-202, i *Los dos Verdaguers*, VI (1902), 18-21.

68. Sembla haver gaudit encara d'un cert prestigi en ambients anarquistes no barcelonins, si jutgem pel testimoniatge de l'aleshores estudiant Mario Aguilar («Helenio»), el qual dirigia a València el periòdic llibertari «Juventud». En una carta sense datar, però que ha de ser del 1903, aquest deia a Felip Cortiella: «A éste [Brossa] le conozco de "L'Avenç" y "Catalonia". [...] Creo es muy soberbio y presuntuoso, pero también es cierto es el más anárquico de todos los artistas catalanes, Marquina exclusive, y que piensa y escribe admirablemente» (*Epistolaria Cortiella*, Biblioteca de Catalunya, ms. 1413). El 1905 Gustavo Laiglesia (*Caracteres del anarquismo en la actualidad* [Barcelona 1907], p. 68) l'incloua en una llista de teòrics anarquistes contemporanis, al costat de personalitats tan conegudes com Charles Malato, Elisée Reclus, Enrico Malatesta, Jean Grave, Sébastien Faure i altres. És significatiu, però, que el prengué per estranger. A la bibliografia posterior sobre l'anarquisme no ha quedat, en canvi, pràcticament cap rastre de Brossa. Abad de Santillán, per exemple (*Contribución*, p. 484), no l'esmenta ni en parlar de l'afer de les proclames. Urales, que sí que en parla, breument, a la seva autobiografia, en diu això: «Jaime Brossa era algo gascón, mosqueteril. Sin llegar a ser vanidoso llegaba a la fanfarronería intelectual. [...] Por algún tiempo se le estimó y quizá se estimase anarquista. Nunca lo fué, sin embargo. Era un hombre cuyas ideas políticas oscilaban entre el separatismo y un concepto, muy aristocrático, del socialismo» (*Mi vida*, I, p. 218).

69. El 20 d'agost de 1901, per exemple, escrivia a Unamuno: «Estoy dando los últimos toques a un librito que probablemente se publicará este año cuyo tema y título es Cataluña ante la revolución social». Vegeu també les cartes a Cortiella reproduïdes en apèndix.

que eren purament imaginaris; en tot cas, no n'ha quedat cap rastre. I, gradualment, va eclipsar-se: la seva darrera col·laboració a «La Revista Blanca» és del juliol de 1902; la seva darrera carta a Cortiella, del 26 de juny de 1903, i mai no va col·laborar a la revista «Avenir», fundada per aquest el 1905, encara que, quan només era un projecte, li havia promès repetidament de fer-ho; Unamuno no sabia res d'ell des del 20 d'agost de 1901. És molt possible que, a aquesta desaparició, hi contribuís la seva crisi matrimonial, que va culminar en la separació.⁷⁰ Però, essencialment, no era més que el lògic desenllaç d'un procés d'aïllament que havia començat molt abans.

L'organització d'una alternativa esquerrana al nacionalisme conservador de la Lliga li va oferir una oportunitat de tornar a la palestra, sobretot perquè aquesta alternativa era inspirada, i pràcticament integrada exclusivament, per intel·lectuals modernistes que reprenien, d'una manera conscient, la tradició de «L'Avenç».⁷¹ El 24 de maig de 1906, en efecte, Brossa sortia de l'oblit i iniciava la seva col·laboració a «El Poble Català». Significativament, sis dies després reprenia la seva correspondència amb Unamuno. Els seus articles, però, no eren massa interessants i, sobretot, tractaven de qüestions polítiques internacionals o franceses o, més rarament, d'esdeveniments culturals parisencs, i molt poques vegades feien referència a Catalunya. Però a través d'ells Brossa reprenia contacte amb el món intel·lectual català. I, poc després, en un autèntic cant de cigne, tornava breument a fer el paper de brillant agitador cultural que havia fet el 1893. Em refereixo a les seves dues explosives conferències de l'Ateneu Barcelonès, els dies 6 i 27 de novembre de 1906, sobre el nacionalisme en l'art i la literatura.⁷² Les conferències van provocar, tant pel contingut com per la seva típica pirotècnica forma, un rebombori considerable⁷³ i resumien i illustraven per-

70. La separació degué produir-se el 1903, perquè el 22 de març de 1904 Fernando Cortiella escrivia al seu germà: «En Jorba i en Brossa están renyits ia fa uns sis ó vuit mesos, per una indelicadesa den Jorba respecte a la separació den Brossa i la seva dona, cosa que ia potser deus saber.»

71. Vegeu-ne el testimoniatge inequívoc de Manuel de Montoliu, director literari de la publicació, a «L'Avenç» y en Pompeu Fabra i En Jaume Brossa, «El Poble Català» (5-xi i 12-xi-1906).

72. Van ser publicades tot seguit en un fullet: *Conferències den Jaume Brossa. Ateneu Barcelonès, 6 i 27 Novembre 1906* (Barcelona, La Neotípija, 1906).

73. La primera conferència va ser celebrada com un gran esdeveniment per la premsa republicana («El Diluvio», 7-xi-1906, tarda; «La Publicidad», 7-xi-1906; Manuel de MONTOLIU, *En Jaume Brossa, «El Poble Català», 12-xi-1906*). Els atacs en contra els va iniciar Joan Maragall, amb l'article *Entenem-nos*, «La Veu de Catalunya» (22-xi-1906), seguit per Francesc PUJOL, *Pertorbacions*, «Revista Musical Catalana», III, 35 (1906), ps. 203-207. La segona conferència va ser celebrada encara més per «La Publicidad» (28-xi-1906) i «El Diluvio» (29-xi-1906), als quals va afegir-se ara fins i tot «El Progreso» (28 i 29-xi-1906). Dos dies després, Falp i Plana va respondre-li amb una altra conferència al mateix Ateneu, ressenyada entusiàsticament per «La Veu de Catalunya» (1-xii-1906). El mateix Brossa va explicar-se, en un to sorprenentment contemporitzador, a *La meua quimera*, «El Poble Català» (1-xii-1906), mentre que Manuel de Montoliu hi contestava Maragall amb l'article *Puntualisant* (3-xii-1906). Els atacs, aleshores, van granejar: Josep PUIG Y CADAFAELCH, *Novetats estantices*, «La Veu de Catalunya» (6-xii-1906); «FARFARELLO», *Crònica diablescascas*, «La Publicidad» (8-xii-1906); Joan VALLÈS Y PUJALS, *¿Futuristes o retrògrades?*, «La Veu de Catalunya» (20 i 22-xii-1906, i 9-i-1907); J. M. LÓPEZ-PICÓ, *Insistint encara*, «La Veu de Catalunya» (3-i-1907). A començos de 1907 els seus defensors van contraatacar: Gabriel Alomar va dedicar al tema cinc articles sota el títol *Sobre'l nacionalisme artistic* («El Poble Català», 2, 11, i 24-i-1907, i 5 i 21-ii-1907), Manuel de Montoliu va tornar a la polèmica amb *Aclaracions* («El Poble Català», 14-i-1907), i un jovesísim Eugeni Xammar va criticar les *Tergiversacions* dels detractors («El Poble Català», 16-i-1907). Però la darrera paraula la van tenir aquests, amb la ressenya de la versió impresa de les conferències (P.P., *Gazeta bibliogràfica*, «La Veu de Catalunya», 30-i-1907).

fectament la personalitat intel·lectual de Brossa, amb totes les seves virtuts i totes les seves limitacions, i el paper històric que podia fer a la cultura catalana. Demostren, en efecte, que Xènius tenia molta raó quan el definia com un «professional de l'espatterament»: ⁷⁴ la seva funció era justament d'actuar com a tal, de provocar. Però també demostren la injustícia que li feia Xènius: si aquest espatterament feia efecte —i la polèmica aixecada per les conferències és una prova contundent que en feia— era perquè les seves crítiques a la direcció que prenia el catalanisme en general i la cultura catalana en particular eren penetrants i encertades. El problema és que eren formulades, igual com en els articles del 1893 (i igual, en el fons, com en les col·laboracions anarquistes a «Ciència Social»), des dels pressupòsits d'un modernisme químicament pur. I si el 1893 el modernisme tenia una raó de ser i reflectia una tendència social dominant, el 1906, en canvi, ja era notòriament insuficient: ara calien alternatives ideològiques més clares i més precises. La mena d'alternatives que Brossa no podia oferir, perquè ell era, com ja va indicar Valentí, el perfecte epítome del modernista.

El que va venir després, ocasionals conferències, col·laboracions esporàdiques a la premsa, activitat aliadòfila, ⁷⁵ flirteigs amb la política republicano-nacionalista, ⁷⁶ no és més que pura supervivència i pura anècdota.

JOAN-LLUÍS MARFANY

74. *Els professionals de l'espatterament*, «La Veu de Catalunya» (13-xii-1900) (reproduïda a Eugeni d'ORS, *Obra catalana completa. Glosari 1906-1910* [Barcelona 1950], ps. 1546-50). El pretext de la glosa era una conferència feta per Brossa a l'Ateneu l'11 de desembre. Se'n pot veure un llarg resum a «El Poble Català» (12-xii-1910).

75. A la revista aliadòfila «Iberia» hi ha dos articles seus, *La disciplina del dolor* (1, 3 [1915], ps. 9-10) i *El profetismo de Alberdi* (1, 38 [1915], ps. 5-7). El 1917 va visitar el front occidental i el 25 d'octubre d'aquell any va fer una conferència a l'Ateneu sobre *La batalla del Marne*. L'any següent va publicar *Ecós de la tragedia* (Barcelona 1918) i *La nueva Europa* (Tortosa 1918), reculls d'articles apareguts a la premsa republicana.

76. Del 1914 és una conferència sobre *La crisi del règim i el nou dever republicà*, publicada en fullet aquell mateix any. A les eleccions del 1916 es va presentar per Barcelona, dins una candidatura del Bloc Republicà Autonomista que incloïa també Layret, Alomar, Samblancat i el Dr. Queraltó (Santiago ALBERTÍ, *El republicanisme català i la restauració monàrquica 1875-1923* [Barcelona 1972], p. 398).

8, Rue Rochecouart

París 6 Mars 1901

Apreciat amic Cortiella,

Vaig arribar a París a primers de febrer; vaig tenir moltes vegades ganes d'escriure-os però havia perdut la vostra direcció. A la fi estava decidit a adreçar la carta a *L'Avens*,¹ fins que dies enrera vaig encarregar a l'Oller,² que s-en anava a Barcelona, qu-us digués que m'escribíssiu. L'endemà, creg, rebia la vostra del 25, que vaig rebre am satisfacció i llegir amb interès.

Entrant en matèria, m'estranya lo qu'em dieu de la R.B.,³ i lo que dubto encara més és lo qu-atribuiu an en Clarià.⁴ Ting molta confiança en aquet i sé les seves idees respecte a la R.B. i em sembla que no es prestarà mai a un joc de camarilla ni de privilegis. Em sembla qu-us han informat malament.

M'agrada molt que conserveu els ardors i entusiasmes que vàreu manifestar-me aquella nit; el vostre projecte s-els mereix i és de desitjar qu'es porti a cap integralment. No hi oblidat el compromís que vàreig contraure am vosaltres, i, per lo que fa a la qüestió metàlica, espero una ocasió favorable per enviar-os el montant de la subscripció meva desde els dies que vaig estar a Bar-

* Agraïcio a Amadeu J. Soberanas, conservador de la Secció de Manuscrits de la Biblioteca de Catalunya, el permís per a la publicació d'aquestes cartes, que formen part del ms. 1413, el qual conté papers diversos de Felip Cortiella. Respecto la grafia de l'original, però en regularitzo la puntuació i l'ús dels diacrítics, d'acord amb les normes habituals de la revista.

1. Cortiella hi feia de tipògraf des del 1897 (vid. M. GUITART, *En Felip Cortiella (Notes biogràfiques)*, Biblioteca de Catalunya, ms. 1.415, II).

2. Probablement Gaietà Oller, tipògraf anarquista, fundador de «Ciencia Social», que havia estat deportat com a conseqüència del procés de Montjuïc i havia coincidit a Londres amb Brossa. El 1901 es trobava a París, segons sabem per una carta seva a Unamuno del 7-vi-1902. He pogut consultar les cartes d'Oller gràcies a l'amabilitat de la Sra. María Dolores Gómez Molleda, directora de la Casa-Museo Unamuno, la qual me n'ha proporcionat fotocòpies.

3. «La Revista Blanca». A l'epistolari de Cortiella es conserven dues cartes de «Soledad Gustavo» (i l'esborrany de la resposta de Cortiella a la primera) que estan sens dubte relacionades amb l'incident alludit aquí. «Soledad Gustavo» havia demanat a Cortiella col·laboració per a «La Revista Blanca», tot i que —explicava— li havien dit que Cortiella no era amic d'ells. La Gustavo es referia sens dubte al fet que Cortiella estava molt lligat a Ricardo Mella i Josep Prat, els quals discrepaven en moltes qüestions dels Montseny i, concretament, s'oposaven, per raons de principi, a fer campanya per a la revisió del procés de Montjuïc (vid. José ALVAREZ JUNCO, *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)*, Madrid 1976, p. 472, i E.R.A. 80, *Els anarquistes, educadors del poble: «La Revista Blanca» (1898-1905)*, Barcelona 1977, ps. 335-337). Però Cortiella, els papers del qual revelen indicis creixents de paranoia, s'ho va prendre malament, sospitant alguna mena de conspiració contra ell.

4. Ignasi Clarià, tipògraf anarquista, col·laborador de Ferrer i Guàrdia i director nominal de «La Huelga General». Va ser ferit i detingut durant la vaga general del 1902 i va estar empresonat fins a l'octubre (vid. I. CLARIÀ, *Mi asesinato*, «La Huelga General», II, núms. 13, 20-II-1903, i 19, 20-V-1903). A mitjan 1903 havia acumulat vuit processos, quatre per la jurisdicció civil i quatre per la militar (vid. *El autoritarismo y «La Huelga General»*, «La Huelga General», II, núm. 20, 5-VI-1903). Per un d'aquests processos, motivat pel fullet antimilitarista *Manual del soldado* (Barcelona, Biblioteca de La Huelga General, 1903), atribuït legalment a ell com a director de la revista, va ser condemnat a sis anys de presó (vid. Gustavo LAIGLESIA, *Caracteres del anarquismo en la actualidad*, Barcelona 1907, p. 401). Ignoro si va complir la sentència en part. Més endavant, Clarià, que, si no va passar-se al republicanisme radical, va ser en tot cas col·laborador de Lerroux i regent de la impremta d'«El Progreso» (vid. Alejandro LERROUX, *Mis memorias*, Madrid 1963, ps. 395-396 i 646), va ser un dels socis comandataris (no sé si també fundador) de La Neotopia i, com a tal, va trobar-se al bell mig del conflicte provocat el 1908 per la vaga de tipògrafs (vid. Joaquín ROMERO MAURA, *La Rosa de Fuego. Republicanos y anarquistas: la política de los obreros barceloneses entre el desastre colonial y la Semana Trágica (1889-1909)*, Barcelona 1974, ps. 488-492). Va fer un cert paper durant la Setmana Trágica (vid. Joan C. ULLMAN, *The Tragic Week*, Cambridge, Mass. 1968, ps. 138 i 385). Hom pot trobar també informació dispersa sobre ell a Xavier CUADRAT, *Socialismo y anarquismo en Cataluña (1899-1911). Los orígenes de la C.N.T.* (Madrid 1976), ps. 81-82, 92-95, 257-258, 264-267 i 272-283.

celona fins a la fetxa. Feu molt bé de no surtir fins a tenir diners per tres números, al menos.⁵

Jo continuo pensant lo meteix qu-us vaig exposar. Treballaré per la vostra revista i tant de bo hi pugui tenir una intervenció assídua com quan es feia la *Ciència Social*. Com vàreig dir-os, una de les coses sobre què versaré am més gust i constància és tot quan se refireixi al teatre; segueixo am molta atenció el moviment d'aquí i penso que podré fer-os articles interessants, a lo menos les ganes hi sont.

Dissapte vaig assitir a una funció del *Grand Guignol*, un teatret de Montmartre ont es donen, molt ben representades, peces dramàtiques de tots istils. No creieu, pel nom, qu-és una cosa de conya: hi ha de lo millor de París, la butaca més barata costa 4 francs. Doncs dissapte, entre peces modernes realistes i picants, en van donar una d'un realisme tràjic, d'un relleu verament corprenedor. Es titula «La Corretja» i representa una trajèdia en una família d'obrers; l'home, que, siguent vell i veient que el despedeixen de la fàbrica, perquè (segons sembla els fabricants d'aquí volen sustraure's a les noves lleis de protecció a les víctimes dels accidents del treball) no es quedi sense feina, expulsat del pis, i am la dona en la misèria i la criatura malalta, busca en el accident el medi de que els sers qu-ell estima i de qual vida ell és l'únic amparo, no es quedin sense menjar. I am coratge, amb abnegació, amb excés d'amor pels seus, troba, en la corretja sinistre de la fàbrica, la deslliurança, la mort, que li assegurarà el pa pels que deixa darrera seu.⁶ No hi veien la punta! És tremendo. Crec qu-és una peça (té un acte i sols hi han tres persones) qu-haurian de fer representar en algun teatro d'art social de Barcelona.

Ahir vaig anar a veure «Le Domaine» d'en Lucien Besnard, una obra dramàtica plena de modernitat, describitat, de la decadència de les famílies aristocràtiques de França i presentant un exemplar de la joventut que cerca un nou ideal de justícia en la vida.⁷ És una obra notable, de tan alcanç com *la Clairière*⁸ i tan ben interpretada com les que-s fan al Teatre Antoine.

Ara estic fent treballs perquè-s publiqui i representi a Madrid un drama de Verhaeren, el gran poeta belga, a qui coneg; es titula «Felip II». Ja podeu pensar si en aquestos moments no feria tro a Espanya un drama sobre la personificació del fanatisme religiós!⁹

Compteu que faré tot lo possible per trobar-os col·laboració estrangera per la vostra revista. No em serà gens difícil. Tampoc m'ho serà trobar-os algun dibuixant.

Si veieu an en Joan B¹⁰. Ollé,¹⁰ digueu-li que avui li escric.

No em sembla mal la col·laboració d'en Vendrell:¹¹ però és gandul. Per altra part, té bastanta confusió d'idees i és la personificació del dubte, de l'indecisió

5. Des del 1901, com veiem, Cortiella feia plans per fundar una revista anarquista en català. Aquesta, titulada «Avenir», igual com el grup animat per Cortiella, no va sortir, però, fins el 1905 i només va durar cinc números (del 4-iii a l'1-iv-1905). Per al grup Avenir, *vid.* Pere Foix, *Apòstols i mercaders* (Barcelona 1976), ps. 263-265.

6. No he pogut trobar cap referència d'aquesta obra.

7. *Le domaine*, de Lucien Besnard, va ser estrenada al Gymnase de París el 14 de febrer de 1901. A.-F. Hérodol en deia al «*Mercur de France*»: «*M. Lucien Besnard n'est pas le premier, parmi nos auteurs, qu'ait tenté la mise en scène des conflits suscités sans cesse, autour de nous, par la rivalité fatale de ceux qui possèdent et ceux qui travaillent; mais aucun de ses prédécesseurs n'avait eu l'audace d'écrire une pièce si nettement démocratique et si franchement laïque que la sienne*» (xxxvii, núm. 135, març de 1901, p. 816).

8. *La clairière*, de Maurice Donnay i Lucien Descaves, va ser estrenada al Théâtre-Antoine el 6 d'abril de 1900 i publicada aquell meteix any per les edicions de «La Revue Blanche».

9. *Philippe II* acabava de ser publicada, el 1901, per les edicions del «*Mercur de France*». Brossa alludeix aquí a l'escàndol i la controvèrsia suscitats a Madrid per l'estrena d'*Electra* de Galdós, el 30 de gener d'aquell any.

10. Conegut anarquista, nascut a Reus (*vid.* «*URALS*», *Mi vida*, vol. 1, p. 68). Va ser condemnat a divuit anys en el procés de Montjuïc. Segurament va sortir de la presó, com els altres, el 1900. Era casat amb Antonieta, una de les filles de Martí Borràs, el respectat anarco-comunista gracienc que es va suïcidar a la presó, arran de la repressió que seguí l'atemptat del Liceu, i, per consegüent, cunyat de Lluís Mas, que va embogir a causa de les tortures que va rebre a Montjuïc, la qual cosa no va pas salvar-lo de ser afusellat. Ollé vivia encara cap a 1930 (*vid.* Max NETTLAU, *La Première Internationale en Espagne (1868-1888)*, a cura de Renée Lamberet, Dordrecht 1969, ps. 503-504).

11. Ernest Vendrell (Barcelona, 1872-1907) va intentar de fer, a començos de segle, sense gaire èxit, el paper que Brossa havia fet el 1893. Havia estudiat al Col·legi Valldemia, de Mataró, i era

i de l'ausència de voluntat. Careix d'energia. És un contemplatiu qu'estant ple de desitjos hermosos no es pot presentar com un jove encoratjador a la lluita valenta.

Crec qu-us serà molt difícil trobar bons elements a Barcelona mateix. Estic molt pessimista respecte a la gent nostra.

Saludeu a tots els amics. Jo gasto moltes energies i em falta temps. Us dic això perquè, si tireu endavant el vostre projecte, convé qu-em dongueu pressa, qu-em recordeu tots els vostros anels, perquè l'agitació en què visc em fa oblidar molt tot quant es refereix a la nostra terra.

Us saluda cordialment vostre afm amic

Brossa

2

8, Rue de Rochechouart

París, 2 de Maig de 1901

Estimat amic,

A son degut temps vaig rebre la vostra carta del 25 de Mars. Sempre les rebo am gust, cartes com les vostres, i per'xo us agrahiré que m'escriviu sovint. No en feu cas qu'hagi sigut morós; hi estat preocupat per assumptos d'interès personal, quelcom qu-ha de canviar bastant la meva existència, i de lo que per are no pug dir gaire més.¹² A primers del mes passat vaig anar a passar alguns dies a Londres, lo que desitjava fer desde temps; en Charles M. va venir a trobar-m'hi, en Llorens P. també hi fou i junts am l'Enric M.¹³ vàrem passar moments molt agradables. També vaig veure an en Tarrida i a la major part d'emigrants qu-encare són a Londres.

M'agrada molt veur-os animat per portar a terme el vostre projecte de revista. Tot lo qu-em dieu d'ella em sembla bé. Constància i fora.

Hi llegit la «Electra». El trobo un drama mediocre, i molt inferior a «Realidad».

Hi fet enviar «Philippe II» per què el tradueixin i fassin representar. No sé si es farà.

No creg que trobeu «La Courroie», perquè no deu haver-se publicat. Jo n'hi vist. Si les vostres diligències no tenen èxit, jo miraré si us la trobo.

En Vendrell no m'ha escrit; deu estar enfadat am mi; si ha publicat la seva conferència¹⁴, us agrahiré que me l'envieu.

L'altro die vaig rebre el vostre llibret. «El Cantor de l'Ideal»,¹⁵ qu-hi llegit am molt interès. L'empenyo que demostreu en eixa obreta literària té un gran valor, representa una tendència nova en la literatura avençada i aporta una nota personal. Dic empenyo perquè es veu qu-us preocupa en gran manera, i am raó, la compenetració de l'ideal de Justícia amb el de Bellesa. Feu molt bé; i ja

advocat, però no exercia. Era un habitual de l'Ateneu, on sembla haver exercit la major part de la seva activitat intel·lectual. Va col·laborar esporàdicament a la premsa republicana («El Diluvio», «La Publicidad»), a «Catalonia» (1898), «Pèl & Ploma» i «El Poble Català» (on va intervenir en la polèmica entorn del monument a Ibsen amb el pseudònim «Mestre Fídias»). Els seus escassos i dispersos treballs van ser aplegats pòstumament en el volum *Escrits* (1911), prologat per Brossa. El 1899 era a Madrid, potser estudiant per al doctorat (vid. COROMINES, *Diaris i records*, vol. I, p. 294). Va ser un dels fundadors de l'Ateneu Enciclopèdico Popular. L'esmentat ms. 1.413 de la Biblioteca de Catalunya conté algunes cartes seves a Felip Cortiella. Vegeu ara Enric JARDÍ, *Quatre escriptors marginats: Jaume Brossa, Ernest Vendrell, Diego Ruiz i Cristòfor de Domènech* (Barcelona 1986), ps.

12. Es refereix sens dubte al seu casament amb Paz Ferrer, que va tenir lloc entre aquesta data i el 20 d'agost de 1901 (vegeu carta a Unamuno d'aquest dia).

13. Sens dubte Charles Malato, Llorenç Portet i Enrico Malatesta. Cal prendre-ho amb una forta dosi d'escepticisme.

14. *L'acció moral moderna* (Barcelona, Tipografia de L'Avenç, 1901).

15. Barcelona, Tipografia de L'Avenç, 1901.

sabeu qu'ha estat un dels meus anels al fer crítica literària i al fer propaganda dels ideals nous. Creg qu'm compendreu perfectament si us dig qu'en el meu modo d'ésser s'han juntat els dos aspectes aquells, de modo qu'hi viuen inseparables, i casi m'és difícil parlar de Bellesa sense parlar de Justícia, i vice-versa. Ja Renan ho diu amb eloqüència en el grandió llibre «L'Avenir de la Science», quand diu que no hi han en la vida accions morals ni immorals, sinó accions belles o lletjes.

Sense embuts, com hem fet verbalment, us deurà agradar que critiqui el vostre llibre. Dons m'ha agradat, de primer, pel cuidado que teniu en expressar les vostres idees en ropatge hermós, plàstic i musical. Teniu alguns paràgrafs que despedeixen un parfum ruskinià. Ara bé, heu de pensar que el cuidado dels grans escriptors consisteix en que, tot i cultivant la forma, baig el doble aspecte expressat, és a dir, com a música i com a plàstica, ha sigut de preocupar-se de la transparència d'istil, que generalment teniu, però que a vegades sacrifiqueu al desitj de fer una prosa *riche, flamboyante*, i a les hores es pot caure en el defecte dels prosadors qu'han volgut ser abans de tot grandiloqüents, com Victor Hugo, Lamartine, Castelar, i Guimerà, etc. —Em compreneu?— Per 'xo feu alguna frase que no es distingeix per la seva simplicitat, per exemple, quan dieu: «enamorada esperança d'amor»; no us-e sembla qu'hi ha aquí un pleonasme qu'hauríau pogut estalviar-vos?

En cambi, al final hi ha un paràgraf verament digne de Ruskin,¹⁶ quand dieu que pels caminals passa gent que voldria entrar en els jardins de la Bellesa si ses portes fossin obertes. Ho cito de cor, per què no ting el vostre llibre en el moment d'escriure; ho faig al despaig.

Si tingués temps, m'estendria en això..., però aixís us estalviareu una lata.

Escribiu-me sobre les vostres decisions sobre la Revista.

Veig qu'a Madrid hi ha plètora de revistes; hi vist «Progreso». M'han parlat d'una nova revista «Electra» que'm posava com col·laborador,¹⁷ però no l'hi vista encare. També m'havien escrit qu'em nombraven corresponsal d'una altra: «Lectura», que tampoc hi vist.

Si us ve a mà alguna, us agrahiré que me l'envieu.

Moltes coses als amics, co-pares de la futura publicació vostra i disposeu de vostre

Brossa

3

París Nadal —1901—

53, Rue de Maubeuge
IX•

Apreciat amic Cortiella,

Al cap de poc temps d'haver rebut la vostra última carta i la visita del vostre germà, us vaig escriure extensament, contestant els punts de la vostra, parlant-vos de mos desitjos d'ésser útil al vostre germà i de l'impressió que m'havia produït la lectura del vostre llibre recient.

Hi rebut aquesta setmana el número de «El Productor», que vós m'haveu enviat, trobant molt bé que responguéssiu a *la Huelga General*, qual forma de crítica no va agradar-me gens i aixís ho hi escrit a algú de la casa.¹⁸

16. Ruskin va començar a ser molt divulgat el 1901, arran de la seva mort. D'aquesta data són els *Fragments* publicats per l'editorial de «L'Avenç» en traducció de Cebrià Montoliu.

17. Brossa no va col·laborar mai a «Electra». No he pogut comprovar si va fer-ho a «La Lectura», però ho crec molt improbable.

18. «La Huelga General» (I, núm. 13, 5-xii-1901) havia publicat una crítica molt negativa del llibret de Cortiella *El plor de l'aurora*, perquè era escrit «en un catalán que sólo entienden los iniciados en esa literatura decadentista de imitación». Cortiella va escriure una rèplica, titulada «Contra-veneno», que «La Huelga General» es va negar a publicar perquè era massa llarga (*vid.* núm. 14, 15-xii-1901). Cortiella va enviar-la aleshores a «El Productor», on va aparèixer. No he pogut veure-la.

Sento que la meva mentada no hagi arribat a son destí, puig em costarà d'enrecordar-me de lo qu'en ella us deia. Sé qu-us parlava del vostre llibre¹⁹ dient-vos sincerament lo qu-em semblava i, si teniu interès en saber-ho, us haig de dir que no va agradar-me com l'anterior: *El cantor de l'ideal*. Trobo qu-us heu deixat tentar per la crítica d'humorisme grotesc, per no dir xabacà. No parlo de l'expressió dels vostres ideals, qu-els trobo sempre enlairats, però l'assumpto es ressent de localisme. No creieu qu-us ho digui perquè en ell critiqueu a amics meus: ja sabeu que respecto sempre el sacrosant dret a la reventada. No: és que l'assumpto no és tan atractiu i general com el del *cantor de l'ideal*. Per altra part, trobo sempre bones qualitats d'estil en lo que feu, i, si us hi consagreu amb dalit, fareu algun *chef d'oeuvre*.

El vostre article publicat en *El Productor* demostra ben bé que teniu d'escriure en català, i fereu ben fet si continueu dedicant-vos-hi. Aixís com s'ha de ser conciliant amb els que vulguin expressar-se en llengua castellana, s'ha de combatre enèrgicament els prejudicis d'aquells que fugen de la catalana per por de que els prenguin per retrògrados. Si es creu que dintre les idees llibertàries hi ha la salvació del món, perquè s'ha de deixar a les fosques an els 2 milions de catalans que no entenen bé el castellà? Això seria un absurdo. Per'xo dissenyo obertament de *la Huelga General*, que per combatre al catalanisme històric i teocràtic desconeix una de les veritats més grans que poden haver-se dit, i és que la solució econòmica dels mals socials comporta el triomf del principi federatiu en totes les manifestacions de la vida. I no vol dir que perquè s'ha de predicar la fraternitat universal s'ha d'impedir qu-els pobles cultiven una llengua en lloc d'una altre. La diversitat de llengües és un fet de fisiologia social que cap propaganda ni *cap pedagogia* podrà destruir, i tot lo qu-es faci per desconèixer-la és anti-científic i anti-liberal. Per are no ha surtit cap escriptori [sic] anarquista o llibertari que superi a Proudhon i estic segur qu-aquet hauria comprès i defensat que tot moviment de disgregació és una força destructora de les grans unitats socials qu-impideixen el triomf de les idees emancipadores. Per això, entre en Lerroux i el catalanisme, em quedo am aquet. Liberals i republicans espanyols han protestat del catalanisme perquè en l'apariència era clerical: s-els podria respondre que l'Azcarate, en Melquiades Alvarez, en Ballesteros, en Salmerón, tots han dit que no es podia suprimir el pressupost del culte i clero perquè els sentiments religiosos del poble espanyol ho impedién. Doncs tota aquella gent no és més avençada qu'en Robert i en Domènech. Lo que l'anarquisme militant ha de fer és que, si les qüestions entre Catalunya i el poder central es posen malament aprofitar-se'n per portar l'aigua al seu molí. Lo mal qu-hi ha en això, qu-entre molts elements llibertaris, i entre aquestos hi figuren els de la Huelga General, el patriotisme espanyol hi viu latentment, i, com que no més es preocupen de fomentar l'odi al burgès, no veuen que les seves idees es petrifiquen i que, baix una sèrie de negacions amb segell històric, continuen sent unitaris e indirectes sostenedors de l'estat espanyol. Io, que no ting cap inconvenient en escriure en castellà quand es tracta d'exposar idees, si vui fer obra d'art, vui servir-me del català, i al qui no li agradi, que no em llegeixi ni em compri. I, com la millor propaganda és l'exemple, are hi acabat un drama titolat «Les Flors del desert», del qual donaré una lectura dintre poc, i, si veig que no hi ha probabilitat de que-s representi, el donaré a l'impremta. ja treballava. Ja podeu pensar que si li pug ser útil per res, no restaré.

Al vostre germà, fa temps que no el veig; però un amic seu m'ha dit que ja treballava. Ja podeu pensar que, si li pug ser útil per res, no restaré.

I la vostra Revista? Creieu-me que m'agradarà molt que la tireu endavant. No us faltará treball meu. Em sab molt greu que no envieu els nens a la Escola Moderna. Vaig parlar-ne an el sogre i va dir-me qu-us entrevistéssiu amb ell.²⁰ No sé quand aniré a Barcelona.

Doneu-me noves i saludeu als amics.

Una encaixada de vostre

Brossa

19. Es refereix sens dubte a l'esmentat *El plor de l'auca*.

20. És possible que Cortiella compartís les reticències del seu amic Mella respecte de l'Escola Moderna. En el *Programa de la Escuela Moderna* (1901), Brossa figura com a membre de la Junta Consultiva del centre, al costat de Jaume i Joan Peiró, Eudald Canibell, Joan Salas Anton, Clemència Jacquinet i el mateix Ferrer i Guàrdia (vid. Pere Solà, *Francesc Ferrer i Guàrdia i l'Escola Moderna*, Barcelona 1978, 24 n.).

Estimat amic Cortiella,

Sí vaig rebre la vostra carta adreçada a la rue Maubeuge 53. La tardor passada vaig deixar aquell pis trasladant-me al 36ter, Rue de La Tour d'Auvergne (IX*), el qual també abandonaré pròximament. Per consegüent, escribiu-me sempre a l'adreça aquesta: 10, Chaussée d'Antin. És més segur.

Aixís que vaig rebre la vostra carta referida, el meu desitj fou respondre-la tot seguit; però, noi, ja sabeu lo qu'es la vida en aquesta capital. El temps us empeny, l'excitabilitat és tan intensa qu'un no té temps per pensar, i a la fi un acaba per no saber si és un mateix el que viu o un altra. Volia dir-vos moltes coses, i sempre em semblava que no tindria mai prou temps. Per fi, un diumenge, després de passejar una estona, puig, malgrat l'excés de treball, aquí el passejar és un exercici intel·lectual, vaig ficar-me a un cafè per escriure una carta llarga. Vaig fer-ne, doncs, una de 8 pàgines i, per moltes circumstàncies, la carta s'ha quedat a la taula d'escriure. Us-e sembla això una excusa molt rebuscada? Doncs, després d'haver-os dit moltes coses, va semblar-me que m'en havia deixat moltes, i vaig decidir recomençar la tasca una atre die. Quand? No ho sabia.

Fins qu-ahir en Pérez Jorba va venir al despaig a portar-me la carta vostra qu-el vostre germà li havia donat. A-les-hores, vaig pensar escriure-os incontinenti.

Ting molta feina i no sé com fer-ho per donar l'abast. Fa més de tres mesos que no hi escrit a la meva mare ni a ningú de la meva família.

Are anem al gra. Jo també vaig sentir que no puguéssim despedir-nos abans d'anar-vos-en, però ja vaig veure al vostre germà després i vaig comprendre perquè no varem poder veure'ns.²¹

Els motius de la sortida del vostre germà deuen ser els mateixos que feren qu-en Pérez Jorba no s'hi poguéu quedar. La casa, qu'és grand pels millons i els negocis que fa, és petita i mesquina per la classe de gent qu'hi intervé i miserable per les intrigues qu'hi tenen lloc. Els dos amics foren víctimes d'això. La dignitat els obligava a anar-s-en.²²

També vaig rebre els números de la *Juventud*²³ que vàreu adreçar-me; els vaig llegir amb interès. En efecte, vaig flairar-hi un halè de flexibilitat de pensament que no existeix en alguns papers mono-dogmàtics que porten el nom d'anarquistes.

Va alegrar-me molt que persistíssiu en el vostre empenyo de les *Vetllades Avenir*.²⁴ M'explico tots els obstacles qu'heu trobat per arribar a l'objecte qu-us proposàveu. Coneg el calvari de voler realisar un plan i rebre codillos de tots els que deurian ajudar a sa realisació. La vostra amargor us inspira un criteri bastant pessimista sobre els elements llibertaris del nostre país.²⁵ És una llàstima, perquè la pasta del nostre obrer és tan bona com la del que més, però així que les qüestions de capella i sagristia s'hi barregen, surten a la superfície les mateixes impureses dels partits polítics. Surtint del terreny personal i anant

21. El 1902 Cortiella va visitar París per primera vegada (vid. GUITART, *En Felip Cortiella*, BC, ms. 1.415, II).

22. Fernando Cortiella i Pérez-Jorba treballaven com a traductors a la casa Garnier. Van sortir-ne l'octubre de 1902, perquè, segons el primer, l'encarregat els feia la vida impossible (Fernando a Felip Cortiella, 28-v-1903).

23. Revista setmanal anarco-nietzscheana, animada a València per l'aleshores estudiant Mario Aguilar, que hi signava «Helenio». Va publicar-se el 1903 i van sortir-ne 23 números. Va publicar traduccions de treballs, ja coneguts, de Rusiñol, Pompeu Gener i Carles Rahola.

24. Les *Vetllades Avenir* van ser fundades l'agost de 1902, en tornar Cortiella de París, per ell mateix i cinc companys més. La primera tongada de quatre representacions va tenir lloc al Teatre de les Arts: *Els mals pastors*, de Mirbeau (ja estrenada, el 1901, al teatre Lope de Vega, del Poblesec, per un grup d'obers dirigit també per Cortiella i precedent immediat de les *Vetllades*), *Quan ens despertarem d'entre els morts*, *Els pilars de la societat*, *Las tenazas*, de Paul Hervieu, i *La jaula*, de Lucien Descaves, tots en traducció del mateix Cortiella, la primera en col·laboració amb Joan Ignasi Sardà. L'empresa es va saldar amb un dèficit de 300 pessetes. La segona tongada va tenir lloc a les darreries del 1904 i començos del 1905, al Teatro Circo Español: es van fer dues representacions d'*Els tarats*, de Brieux, i una de *Rosmersholm*, també traduïdes per Cortiella. A les darreries de 1905 hi va haver una tercera i última sèrie de sis representacions, a la tercera de les quals va estrenar-se *El Morenet*, del mateix Cortiella (vid. GUITART, *En Felip Cortiella*).

25. Alguns anarquistes van criticar les *Vetllades Avenir*, m'imagino que per burgeses, en un full imprès que van fer circular entre el públic (vid. GUITART, *En Felip Cortiella*).

a l'ideològic, deg dir-vos que per mi l'ideal llibertari està sofrint una transformació fonda en el món civilisat, i ting por que l'anarquisme espanyol no segueixi l'evolució, qu'es petrifiqui en un dogmatisme qu'és un teologisme al revés. Si tingués temps i lloc adequat per fer una crítica com les que feia abans, feria un estudi sincer e imparcial de la crisi actual del llibertarisme, senyalant les escletxes runoses que trobo en les doctrines d'aquells que per desgràcia del nostre país han pres l'actitud de pontífices. M'apresso a dir-vos que no revento particularment a ningú, sinó a una concreció de pensament, a un estat d'opinió qu-em sembla anar contra la corrent del verdader esperit modern.

Us agraeixo de tot cor l'invitació qu-em feu de col·laborar a l'empresa teatral de les *Vetllades Avenir*. Si us haig de parlar francament, en la vostra carta anterior qu-em citeu no hi vaig veure l'invitació qu-are em feu ben directa i obertament.

Encare que n'hi havien moltes adreçades a la persona més aviat qu-a l'autor, l'unanimitat de reventades del meu drama era suficient per fer-me pensar si m'havia equivocat de camí.²⁶ Per'xo no tenia ganes de fer cap treball per fer-me representar a Barcelona, ja que, segons va especificar-me en Cortada al venir, abans de donar una obra al teatre, s'havia de treballar l'èxit escalfant l'ambient.

Sembla qu-en la qüestió dels estrenos, la reclame pot més que la bondat de l'obra i que sens una COLLA que vagi dient per cafès, circols i ateneus que l'obra és genial, no es pod confiar en l'espontaneïtat de la crítica de intel·ligents i profans. Però, malgrat aquesta disposició d'esperit meua, no havia deixat d'escriure drames que pensava fer publicar en llibre sense portar cap pressa. En ting vèries començats sobre els que continuo treballant. Això és per dir-vos qu-accepto la vostra invitació i que faré lo necessari perquè en el plaço qu-em fixeu pogueu contar am la meua obra. Queda entès que l'amistat no té d'ésser cap obstacle an el judici crític que de l'obra haureu de fer per decidir la seva admissió definitiva. Si quan us-e l'hagi donada veieu que no fa pels vostres propòsits, m'ho dieu francament, em torneu el manuscrit, tan amics com abans i jo sempre disposat a ajudar-vos en lo que pugui.

Desde fa dos o tres mesos, m'ocupo en un estudi que surtirà en folleto publicat per una revista de París. És sobre el moviment literari a Espanya desde 20 anys ençà.²⁷

Un altre die us escriuré sobre les coses d'aquí susceptibles d'ésser introduïdes a Barcelona. Aquesta setmana hi anat a veure «Les affaires sont les affaires» d'en Mirbeau.²⁸ Ha sigut una desilusió completa. L'obra em sembla inferior. És un producte de la voluntat ferma de l'autor, però no el resultat d'una inspiració ben meditada. És una caricatura, una sàtira intensificada i res més. El mèrit seu com obra dramàtica és nul. La seva psicologia és somera, molt lluny de la sùbtíl de l'Ibsen i altres autors moderns, francesos i d'altres païssos. No obstant, el tipo de protagonista convindria a unes taules de Barcelona, perquè, com és un cínic vulgar, brutal, sense cap educació ni noblesa, seria un mirall d'una classe nombrosa de burgesos catalans. L'obra és un pamflet, però no un drama fet amb art.

Sento lo qu-us ha passat a L'Avenç i sento més encare lo d'en Roca.²⁹ És una llàstima.

Am molt gust contribuiré al número de què em parreu en la vostra segona carta.³⁰ Faré desseguida l'article i us el enviaré abans del 20 de Maig.

Saludeu a tots els amics i disposeu del vostre sincer

Brossa

26. Es refereix a *Les flors del desert*, drama estrenat al Romea l'abril del 1902 i no publicat, que jo sàpiga. El «per 'xd» que segueix no té, doncs, valor causal, sinó que vol dir «que consti que».

27. No he pogut localitzar-lo. Dubto molt que es publicués.

28. *Les affaires sont les affaires*, d'Octave Mirbeau, va estrenar-se a la Comédie Française el 20 d'abril de 1903.

29. El 1902, i per diferències amb Roca i Cupull, regent de la impremta, Cortiella va marxar de L'Avenç (vid. GUITART, *En Felip Cortiella*).

30. Cortiella i Aguilar havien fet plans per publicar un número conjunt de les revistes «Avenir» (que encara no havia sortit, i no sortiria fins el 1905) i «Juventud». Tot indica que aquest número no va sortir mai (cartes d'Aguilar a Cortiella, Biblioteca de Catalunya, ms. 1.413).

Ah! Ting un nen solament. És xamós. Pero ja n'hi ha prou amb un. Aquí, les criatures sont un article de luxe.

B.

2 Mai 1903.

5

10, Chaussée d'Antin,

Paris, 26 Juny 1903.

Apreciat amic,

Avui rebo la vostra carta postal que m'ha causat estupefacció. El treball en qüestió vàreig remetre'l fa aprop d'un mes, com us ho anunciava en la targeta que vós citeu en la vostra. M'apresso, doncs, a escriure-os perquè el reclameu al correu. L'article es composava de cinc o sis fulles escrites a la màquina com la present, de manera que resultava un treball llarc. Em sab molt greu que s'hagi esgarriat. El mateix die vaig adressar-vos una targeta anunciant-vos l'envio simultani. És una llastima que no m'hàgiu informat de la no recepció més aviat; ja m'estranyava el vostre silenci. Us haig de dir, no obstant, que pot ser dit article no està destinat a ser publicat, perquè ja suposava que no entraria dins el quadro del vostre projecte. Com creg haver-vos dit en una carta, el treball reflexava fidelment el meu estat actual. En el moment d'escriure'l, m'era difícil subjectar-me a la tesis que m'haviau proposat. Are hi pensat que pot ser feia mal d'expansionar-me baig forma d'un pessimisme nihilista, perquè al fons aquet estat és més sentimental qu'intellectual.³¹ De totes maneres, si continuo sentint-me en idèntica disposició, demà o diumenge el copiaré i us el enviaré tot seguit. Us repeteixo lo qu-us deia anteriorment: si no va bé per vosaltres, feu-me el favor de tornar-m-el.

Actualment treballo molt; em sembla que dintre pocs dies tindreu ocasió de llegir algun altre treball meu.

En un targeta meva us encarregava qu'em diguéssiu l'adreça de la «Sociedad de Autores Españoles», de la qual deg acreditar el montant de les tres representacions donades del meu drama a Romea. Si no fos molestar-vos, voldria fer-me el favor d'anar-hi per saber si en efecte varen cobrar els dits drets? Si us ve bé, us ho agrahiré molt. És una bicoca, però més val qu-ho tingui jo que no ells.

Espero les vostres notícies que sempre rebo am plaer.

Vostre,

Brossa

31. Una referència a la seva separació? Aquesta devia produir-se al voltant d'aquesta data.